

659

Lh-45

891.99

Կ-ԱԶ

Վ

Ա Ք Ի Լ

Վ Ա Ր Ժ Ո Ւ Հ Ի

Պատկեր հայ-թուրքական ընդհարումներից

1.0

Խ Ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան «Հերմէս», Մաղաթեան փող. տ. № 5.

1906

(197)

3 6 FEB 2013

19575-58

Տխուր էր նա որպէս գիշերւայ խաղաղ լուսինը, որ հանդարտ լողում է նուրբ, թափանցիկ ամպերի մէջից. մտայլ էր նրա գեղեցիկ գէմքը, որպէս ամպամած երկինք, որտեղից ոչ մի լոյսի նշոյլ չի ծագում, նման Մասիսի կատարին, կարծես մշուշ էր բարձրանում նրա պարզ ճակատից. աչքերը՝ իբրև խաղաղ ծով, հանդարտ, բայց վառ նայում էին մի նկարի, որ կախւած էր սեղանի վրայի պատից, նրա գէմքի փոփոխական արտայատութիւնից կարելի էր նկատել, որ նրա սիրտը յուզվում էր իբրև փոթորկալի ծով, ուր ալիքները լեռնանում են և իրար խփելով՝ փշրվում. ու հրհրելով գէպի ամին են դիմում: Նոր ստացւած լրբագրի համարները անկարգ թափթփված էին սեղանի վրայ:

—Սատւած իմ,—մբմնջեց ինքն իրան,—

մինչև երբ, մի՞թէ այս բոլորին վերջ չի լինելու, մի՞թէ դու չը կշտացար հայի արիւնից... Բայց, ո՛չ: Գու սիրում ես արիւն, Գո ստեղծագործութեան օրերից մինչև այժմ արիւն է հոսում, և միայն այդ արեան մէջ է, որ մարդկային ազգը դիմում է յառաջ, դէպի կատարելագործութիւն: Գուցէ, գուցէ մի օր վերջ կը լինի այդ բոլորին... Բայց հայի ցաւը մեծ է, նրա վէրքերը շատ են ու խոր, իսկ ո՛ւր է դարմանը... Նրա ծով աչքերից ցայտեց երկու կաթիլ արտասուենք և ադամանդի նման սկսեցին փայլել նրա բերբերի վրայ: Նա ձեռք առաւ լրագրի համարներից մինը, շուռ-մուռ տւեց, նայեց մի փոքր և դարձեալ ձեռքիցը գցեց:— Գարձեալ կուի, դարձեալ արիւնհեղութիւն: Ինչո՞ւ Աբամը ոչինչ չի գրում, ոչինչ չի յայտնում, մի՞թէ այս արեան-արտասուենքի օրերում նա անտարբեր է կամ ուրիշ բաների մասին է մտածում... Ո՛չ, ես նրան ճանաչում եմ, նա չի կարող այդպէս լինել. գուցէ ինձ չը վշտացնելու համար առանց ինձ յայտնելու է գնացել և այն հերոսական կուիւներում՝ Ժամանակ չի ունենալ նամակ գրելու, բայց նա արդէն գիտէ, որ ես իրան սիրում եմ իբրև անվախ քաջի, իբրև ազնիւ հերոսի,

նա գիտէ որ ես կուից ու մահից չեմ վախ-
նալ. գուցէ մի անսպասելի դէպք պատա-
հած լինի...

Մինչ նա այսպիսի մտքերով էր զբաղ-
ւած, կարծես կրակի ալիքները մէջ ընկած
մի ելք էր փնտռում և չէր գտնում. կամա-
ցուկ բացվեց սենեակի դուռը և սպասա-
ւորը դանդաղ ներս մտնելով ասաց.

—Վարժուհի, կարօն քաղաքից եկաւ և
ահա այս նամակը բերեց:

Վարժուհին առաւ նամակը, նայեց հաս-
ցէին: «Այո, սա նրանից է, Սրամից»: Շը-
տապով բաց արեց և կարդաց հետևեալ խօս-
քերը:

—«Միրելի Սրմէն! Սրտիս ուժեղ ձայ-
նը հարկադրում է ինձ մի վտանգաւոր ճա-
նապարհորդութիւն կատարել, հաւատում եմ,
որ դու երևակայում ես դէպ ուր և յոյս ու-
նիմ, որ չես վշտանալ. բայց մեկնելէս ա-
ռաջ կը գամ քեզ մօտ հրաժեշտիս ողջոյնը
տալու: Քո Սրամ»:

Աւելի խիստ սկսեց բաբախել նրասիր-
տը: Մի կողմից այն միտքը՝ թէ նա կը գնայ
գուցէ անդառնալի կերպով՝ խոր վիշտ էր
պատճառում, միւս կողմից, որ նա կը գնայ
կատարելու մի վէճ և սուրբ գործ, որ ա-

մեն մի հայի պարտականութիւնն էր համարում, այն ցանկութիւնը, որ նա ուզում էր իւր սիրած տղամարդը անպատճառ քաջի, հերոսի համբաւ ունենայ և որ՝ վերջապէս, ժամանկ կունենայ տեսնել նրան, խօսել հետը՝ սփոփում էր իրան և նա ցանկանում էր, որ շուտով կատարւէր ամեն բան:

Անցաւ երկու օր, որոնք տարիների չափ երկար էր թւում Վարժուհուն, Արամը չը կար:—Ո՞ւր է նա արգեօք, ի՞նչու չեկաւ, չը լինի խաբեց և առանց իրան տեսնելու գնաց... ո՛չ, նա այդ չի անիլ, կը գայ անպատճառ: Այսպէս մտածելով, ամեն անգամ աշակերտուհիներին արձակելէն յետոյ, նա դուրս էր գնում սենեակից, շրջում էր ճանապարհների մօտերը, աչքերը յառած հեռու հորիզոնին, որտեղից, նժոյգի վրայ նրստած պիտի յայտնուէր իւր սիրելի Արամը: Աշակերտուհիները պատմում էին թէ երկու օրս վարժուհին շատ ախուր է երևում և դասի ժամանակ՝ շփոթվում է:

— Է՛հ, տղերք, նա էլ հայի ընդհանուր ցաւերով է վարակւել.— ասաց քահանան, — զնանք, տեսնենք ի՞նչ նոր լուր կայ, ուրախացնենք նրան:

Քահանան, ուսուցիչը, տանուտէրի որդի Սաշօն և Կարօն, մի թափառական արհեստաւոր ուղևորվեցան դէպի վարժուհու բնակարանը. սրանք գրեթէ նրա մշտական այցելուներն էին: Ճանապարհին ասում էր քահանան:

— Դուք դե՞ն ոչինչ չէք տեսել, ես անցել եմ արդէն արիւնի ու կրակի միջից և նրանց պիլքները ինձ այստեղ ձգեցին. որքան զոհեր եմ տեսել այս իմ աչքերով, զուք երեակայել չէք կարող, և այդ բոլորը այնպիսի խոր վէրքեր են բացել իմ սրտի խորքերում, որ ես այժմ այլևս ուժ չունեմ ձեռքերս շարժելու, բայց սրտիս վէրքը միշտ տանջում է ինձ: Երբ ես առաջի անգամ այս կողմերն եկայ և ծանօթացայ նրա ծնողների հետ, նա դեռ փոքր էր, և ամեն անգամ երբ նա լսում էր իմ պատմութիւններս՝ աչքերը արտասուէնքով էր լեցվում, վազում էր ինձ մօտ և ասում. «Տէր-հայր, ինձ մի փոքրիկ ատրճանակ առ, ես կրգնամ վրէժ լուծելու:» Այս տարի ես նրան ասացի, որ դէնքի հետ մենք պիտի ունենանք և գիտութիւն, առաջարկեցի գալ մեր գիւղում վարժուհի լինել, նա չլի մերժեց, և այժմ, նա աշխատում է իւր քոյր գեղ-

Չկուհիներին լոյս տալու, մարդասիրութեան և հայրենասիրութեան սերմեր ցանել, և տեսնում էք, որ նրա ցանած սերմերը մրտնելով նրանց անարատ, անմշակ սրտերի մէջ՝ ապարդիւն չի անցնում, տեսնում էք ինչպէս բոլորը նրան սիրում ու յարգում են, ինչպէս և ես սիրում եմ նրան իբրև հարազատ զաւակի, որովհետև նրա մէջ գտնում եմ իմ բաղձանքների մարմնացումը. ջանանք փարատելու նրա տխրութիւնները:

— Շատ լաւ ազջիկ է մեր վարժուհին, ասաց Սաչօն, — ես էլ նրան սիրում եմ և չեմ ցանկանում, որ երբէք նա տխրի, նրա վարդի թշերը խամրին, ծով աչքերը պղտորւին, նա կատարեալ հրեշտակ է ինձ թւում:

— Գուք պէտք է համեստութիւնից շատ հեռու չգնաք, — պատասխանեց ուսուցիչը, կարծես մի նախանձից դրդւած, իրան վիրաւորւած համարելով, իսկ կարօն նրանց ետեից զազտնի բռունցքներ էր շարժում:

Նստել էին վարժուհու բնակարանում քահանան և երեք երիտասարդները. վերջինների արտայայտութիւնից երևում էր, որ նրանք միմեանց ներկայութիւնից դժգոհ էին, ամեն անգամ երբ վարժուհին ուշադրութիւնը դարձնում էր մէկին և նրա հետ խօ-

սում, միւսները գլուխները կախած, կարծես չէին ցանկանում տեսնել:—Դուք, ասաց նա, լսում էք ամեն կողմից արեան ձայներ, ի՞նչ էք մտածում և ինչով էք ուզում օգնել, անշուշտ զգում էք, որ այսպիսի ժամանակներ անտարբեր մնալը մահացու յանցանք է:—Է՛հ, Վարժուհի,—ընդհատեց Սաչօն,—ամեն անգամ ձեր «ինչերով զահլա էք տանում, մենք դեռ երիտասարդ ենք, մեզ հարկաւոր է քէֆ, սիրել ու սիրվել, իսկ ձեր «ինչ»-երին թող պատասխանեն քահանան ու մեր մեծերը:

—Սաչօ, ես ցաւում եմ, որ իմ աշխատանքս ի դուր պիտ անցնի, և դուք ոչ կուղղվիք և ոչ էլ մարդ կը դառնաք: Դուք ինչ էք մտածում, պ. Արտաշէս,—դարձաւ վարժապետին:

—Ես, պատասխանեց վարժապետը, աշխարհի և քաղաքականութեան համար ունիմ լայն հայեացք, առայժմ իմ պարտականութիւնս եմ ճանաչում միայն՝ փոքրիկներին կրթել և նրանցից իմ ցանկացած մարդիկ պատրաստել, իսկ գաղափարներս արծարծելու համար, դեռ մեր գիւղում հող չեմ գտել, ուստի և ես հրաժարվում եմ պատասխանել ձեր «ինչ»-երին:—Իսկ ես պատ-

լաստ եմ կասարելու ձեր բոլոր ցանկու-
թիւնները, որքան կարող եմ, ընդհատեց
կարօն:

— Կեցցես, գու կարօ, ես քեզ ամե-
նից շատ եմ յարգում, ասաց վարժուհին:
Միւսները գլուխները կախեցին, կարծես
զղջալով իրանց պատասխանները:

II

Ապրիլի գեղեցիկ օրերից մէկն էր, երբ
Արամը եկաւ: Արևն արդէն բարձրացել և
իւր կենսատու — ճառագայթներով լուսաւո-
րել էր գիւղի վերի ձորի արևմտեան լանջերը,
ուր, թփերի մէջ, երգում և ծլվում էին
անհամար թռչնիկներ, իսկ ձորի միջից, քա-
րերին խփելով, գարնանային յորդանոս ջու-
րը կշկշալով, արագընթաց հոսում էր: Այն-
տեղ մի փոսիկում կանանչներով շրջապատ-
ւած մի մեծ քարի վրայ նստած, խօսում
էին սիրաբորբոք գոյգը:

— Ի՞մ պաշտելի Արմէն, — ասում էր
Արամը, — գու զիտես, որ իմ սէրը անկեղծ
և անսահման է դէպի քեզ. քեզ սիրում եմ
որքան մարդ արարածին սահմանւած է սի-
րել, բայց մեր վրա կայ դրուած մի մեծ

և վէճ պարտականութիւն,—դա հայրենիքի սէրը, մերձաւորի պաշտպանութեան խնդիրն է: Այժմ՝ երբ հրդէհը բռնկուել է մեր երկրում; երբ արեան ու արտասունքի հեղեղ է հոսում և նրանցով ուռգվում մեր սիրասուն հայրենիքի լեռն ու ձորը, դաշտն ու անդը, երբ մեր հարիւրաւոր քոյրեր և մայրեր բռնաբարվում են և անգուլթ թշնամու սրին զոհ դառնում և շատ կոյսեր զրկւում են՝ իրանց նոյնպէս սիրած ու սիրւած տղամարդկանցից—ես յանցանք եմ համարում և չեմ կարողանում լինել անտարբեր՝ նստել քեզ հետ և միայն մեր սեփական երջանկութեան և բախտաւորութեան մասին մտածել: Այո, երբ մեր շուրջը տիրում է սուգ, մենք երբէք չենք կարող ուրախ լինել: Վըստան եմ, որ դու էլ համաձայն ես ինձ հետ, չէ՞ որ դու ինքդ էիր ներշնչում ինձ այն, ինչ որ այժմ ես եմ ասում, չէ՞ որ քո այդ գեղեցիկ խօսքերով ու գաղափարով զբաւեցիր իմ սիրտը, և, հաւատացիր, սիրելիս, որ այն օրից սկսեալ ես ինձ համար չեմ ապրում. և վճռել եմ գնալ, միայն դու...

— Օ, Արամ, այժմ աւելի քան երբէք ես սիրում եմ քեզ, սիրում եմ հոգոյս բոլոր կարողութեամբ, որովհետև այժմ դու

ուչ թէ միայն զգում ես, այլ և աշխատում ես կատարել այն, ինչ որ իմ միակ ցանկութիւնս և ամեն հայ երիտասարդի պարտականութիւնն է: Ո՛րքան բախտաւոր կը լինէին հայ աղջիկները, եթէ նրանք բոլորը ինձ նման սիրեցեալներ ունենային, հաւատացած եմ, որ մեր արիւնհաներկ երկիրը՝ շուտով զբախտի կը փոխուէր, իմ պաշտելի Արամ: Բայց ի՞նչ էր նշանակում քո վերջի «զու»-ն: Գուցէ դու մտածելով իմ մասին վհատվում ես, գուցէ իմ սէրը գերազասում ես հայրենիքի սիրուց, կամ թէ կասկածում ես, որ ես կասեցնում եմ քեզ քո նպատակից, կամ կը տխրեմ: Ո՛չ սիրելիս, քո այդ որոշումը բարձրացնում է քեզ իմ աչքիս, սիրտս լեցվում է հրճուանքով. գնահատի՛ յուսահատուիր. իմ սէրը թող քեզ չը թուլացնի, այլ ոյժ տայ, թուլամորթ և վախկոտ տղամարդին ես երբէք սիրել չեմ կարողանում, թէկուզ նա ինձ ոսկու և ակնեղէնի մէջ թաթախի, գնահատուիր, պաշտպանիր մեր անարգուած քոյրերի պատիւը, հանգցրու հայրենիքում բռնկուած հրդէհները վերադառնաս փառքով, իմ ամբողջ էութեամբ նւիրվում և սիրում եմ քեզ, իսկ եթէ զո՞հ գնաս անողորմ կրակին, մենք

երկնքում իրար կը գտնենք, ես այստեղ քեզ համար դափնեայ պսակ կը հիւսեմ: Երգվում եմ, որ քեզնից յետոյ, ոչ մի տղամարդ չի կարող տիրել իմ սրտին. գնահոգիս, էլ մի ուշանալ: Բայց, Արամ սրբան կը ցանկանայի լինել քեզ հետ, փայլուն զէնքերով զարդարած, մենք միասին մեծ ոյժ կը կազմէինք...

—Ո՛չ, Արմէն, մենք բաժանված աւելի մեծ ոյժ ենք կազմում: Դու ուսմամբ և գիտութեամբ լուսաւորիր մեր խաւար կեանքը, իսկ ես իմ սրովս կը պաշտպանեմ նրան, այդ է մեր իրականութիւնը, ոյժ և լոյս, -այս պիտի լինի մեր նշանաբանը. մեր դերերը բաժանված են, աշխատենք կատարել օրինաւոր և օրինակելի: Թփերի մէջ վիսաացոյ թռչունների իրարանցումն ու ճվճվոցը գրաւեց նրանց ուշադրութիւն: Տես, Արմէն, ահա բազէն ինչպէս յարձակվեց թռչնիկների վրայ և իլեց մի ձագուկ՝ տես, տես, ինչպէս հաւաքվեցին թռչնիկները, յարձակվեցին բազէի վրայ, մտան թևերի տակ, թառեցան մէջքին, գլխին և ամեն կողմից պսպսում են: Օ՛, կոխ է սոսկալի... ահա... ահա... և վերջապէս ազատեցին իրանց ձագին: Ո՛րքան քաղցր և

վէ՛ն է արիւնակցական զգացումը, նոյնիսկ թոչուունների մէջ: Գեղեցիկ զուգադիպութիւն, հրաշալի օրինակ ինքնասպաշտպանութեան, թոչուունների հաւաքական դիմադրութիւնը իգուր շանցաւ...: Ուշանում եմ, թանգագին Արմէն, ընկերներս արդէն անցած կը լինին, գնամ, գնամ ազատելու շատ փախցրած ու գերած մեր ձագուկներին: Մնաս բարեաւ, աղօթիր ինձ համար:

Նրանք գրկախառնուեցան, փոխադարձ համբոյրներով կնքեցին անջնջելի սիրոյ դաշինքը և Արամը բաժանուեց...

Վարժուհին մնաց մենակ: Այժմ կարծես նա ոչինչ չէր տեսնում, ոչ ջրի կըշկչոցը, ոչ թոչուունների թոչկոցն ու ծղրրտոցը և ոչ արևի գեղեցիկ լոյսը՝ նրան չէին գրաւում. ներքին մի ջերմութիւն և սրտի արագ թրթռոցն էր միայն զգում: Նա այստեղ, այս մենաւորութեան մէջ նմանում էր ջրային հաւերժահարսի, որ խաղում է առաւօտեան արեգակի ճառագայթների հետ:

III

Անցաւ մի ամիս, Արմէնը շարունակում էր իւր գերը՝ հոգեկան սաստիկ ա-

լեկոծութեան մէջ: Նա այժմ աւելի եռանդով ու ոգևորութեամբ էր խօսում օրւայ հրատապ հարցերի մասին իւր այցելուների հետ, յորդորում էր նրանց միանալ և ինքնապաշտպանութեան միջոցներ պատրաստել, պատմում էր թռչնիկների հետ պատահած դէպքը, յիշեցնում վերահաս վտանգը, և այժմ աւելի հետաքրքրութեամբ կարդում էր լրագրներում օրւայ նորութիւններ, ամեն անգամ ուշադրութեամբ փնտռելով Արամի անունը, բայց նա չկար...

Գարնանային մեղմ հովիկը փչում էր և շոյում Արմէնի գեղեցիկ գանգուրները, զովացնում նրա այրւող սիրտը, վերջալոյսի շեշտակի ճառագայթները անցնելով այն լուսամուտից, որի առաջ նստած էր նա, մի առանձին փայլ էին տալիս նրա գեղեցիկ դէմքին և ցոլացնում Ֆոֆոուն մազերը, նա ձեռքը ծնօտին դրած լսում էր ծառերի վրայի թռչնոց երեկոյեան դայլայլիկները, մտածում էր Արամի մասին, թէ նա ուր է արդեօք, նա մտքով վերադարձել էր դէպի այն վայրերը, ուր այժմ գտնվում է իւր սրտի իդէալը և մեղմիկ ձայնով ինչ որ երգ էր մրմնջում: Հեռուից երևաց քահանան մի ճերմակ թուղթ ձեռին, նա շտապ

քայլերով մօտ եկաւ. և ահա ձեզ դարձեալ մի նամակ, ասաց, անշուշտ լաւ լուրեր կը կարգաք այստեղ:

—Շնորհակալ եմ, Տէր-հայր, ասաց վարժուհին և առաւ նամակը քահանայի ձեռքից և առանց վրան նայելու բաց արեց:—Սա հօ Արամի գիրն է.—ասաց, արգեօք երանգ է, թէ իրականութիւն: Նա ըշտապով նայեց ստորագրութեան: Այո, այո նրանից է, և սկսեց կարդալ:

—«Սիրելի Արամէն,—գրում էր նա,—մինչև այժմ սիրտս չի անջատել քեզանից և յաւիտեանս այգպէս կը մնայ, հաւատում եմ, որ դու էլ ինձ չես մոռանալ, անշուշտ կաղօթես մեզ համար: Ես այստեղ շատ ուրախ եմ և ինձ երջանիկ եմ զգում՝ շրջապատուած մի խումբ անձնուէր, կտրիճ ընկերներով, որոնցից իւրաքանչիւրը չեմ փոխում աշխարհի բոլոր հարստութեան հետ: Տեսնէիր թէ ինչպէս առիւծանման տղերք են: Մահւան գնդակի ձայնը ոգևորում է մեզ և նրանց սուլոցների հետ երգում ու պարում ենք: Մենք երկու անգամ ընդհարում ունեցանք թշնամու հետ և երկու անգամն էլ յաղթական կերպով դուրս գալով՝ հալածեցինք թշնամու խառնիճաղանձ բազ-

մութիւնը՝ ազատեցինք մի քանի գիւղերի
գոյութիւնը վտանգից: Մեր սարսափը մեծ
է թշնամու վրայ, իսկ հայ գիւղացու ու-
րախութիւնն ու ոգևորութիւնը դու երևա-
կայել չես կարող, նրանք շատ անգամ մա-
տազներով են մեզ գիմաւորում: Այժմ մենք
թափառում ենք լեռների վրայ, մեր բնա-
կարանն է ժայռերի ձերպերը, որտեղից
հսկում ենք թշնամու յարձակումներին: Մեր
լապտերն է պարզ լուսինը, որի վրայ երբեմն
տեսնում եմ քո հրաշագեղ դէմքը և աւելի
ոգևորվում: Հաւատացիր, հոգիս, որ աշխար-
հի վրայ չկայ աւելի ուրախ և երջանիկ
կեանք, քան հայ զինւորինը: Երբ խաչածև
փամփուշտները կրծքիս, դաշոյնն ու ատրը-
ձանակը մէջքիս, հրացանը ձեռիս բարձրա-
նում եմ ժայռերի կատարներ՝ ինձ՝ զգում
եմ բոլորովին ազատ, աշխարհի իշխողներից
երջանիկ, ազատութիւն եմ ներշնչում և
ազատ երգում եմ քո սիրած կուրի երգերից:
Մահը՝ բոլորովին չբացել է իմ մտքից: Բըռ-
նութեան ահը չի հասնում այստեղ: Իսկ
երբ վախչում է թշնամին և ես գետակցում
եմ, որ շատ կեանքեր փրկուեցին՝ ուռձա-
նում է սիրտս մի ուրախ բաւականութեամբ,
որ դժուար է երևակայել: Գիտեմ, նա-

19575-58

խանձում ես իմ դերին, բայց ինչ արած,
ինձ այս է վիճակւած, իսկ քեզ՝ այդ, ար-
դիւնքը մենք հաւասար կը բաժանենք: Պա-
տահում է, որ մենք օրերով քաղցած ենք
մնում, բայց այդ ոչոքի չի թուլացնում կամ
տխրեցնում. միայն փամփուշտի պակասու-
թիւնը երբեմն շփոթեցնում է մեզ, իսկ մեր
հարուստները, հօ գիտես, աւելի շուտով թըշ-
նամուն կողոպտել են ուզում իրանց թագ-
ցրած ոսկիները, քան մի դրամ փամփուշտի
գին տալ մեզ: Անշափ շնորհակալ կը լինէ-
ինք բոլորս էլ, եթէ հնար գտնէք մեզ մի
փոքր ոյժ հասցնել: Նամակիս շուտ մի սպա-
սիր, որովհետեւ գրելու ժամանակ հագիւթէ
ունենամ: Միշտ շարժման մէջ ենք: Քո Ա-
րամ»:

Նամակը խոր տպաւորութիւն թողաց
վարժուհու վրայ: Վերջի խօսքերը՝ կարծես
սլաքի նման ցցուեցան նրա սրտի մէջ:—
Տեսնում էք, տէր-հայր, —ասաց նա, —Արա-
մը ամեն կերպ ուրախ է և գոհ, միայն
փամփուշտի պակասութիւնն է շփոթեցնում
նրանց: Ախր ի՞նչու են թագցնում մեր հա-
րուստները իրանց ոսկիները, մի՞թէ նրա
համար, որ թշնամին գայ կողոպտէ և իրանց
սրբութիւնները անարգէ: Ամօթ: Այդպիսի

անուանները թող մնան պատմութեան սև էջերին, իսկ մենք այժմ և եթ սկսենք դործի, բայց անենք կամաւոր հանգանակութիւն, ես յուսով եմ, որ մեր զիւղացիք չեն մերժիլ փոքր, բայց յարդելի, նւէրներով օգնել մեզ:

Վարժուհին չը յուսախարւեց: Մի քանի օրից յետոյ արդէն պատրաստ էր մի կիրթիկ գումար:—Իէհ, Կարօ,—ասաց նա,—դու ամենից շատ ես շրջել և բաւական փորձառու ես, փողը կը յանձնենք քեզ և քո պարտականութիւնն էլ թող լինի ապրանք ճարել: Կարօն, որ միշտ պատրաստ էր վարժուհու խոսքերի համար ամեն մի անձնագորհութեան, անմիջապէս ուղևորվեց դէպի մեծ քաղաքներ:

IV

Դպրոցական արձակուրդի ժամանակները արդէն հասել էին: Վարժուհին իւր աշակերտուհիների տարեկան քննութիւնները յաջող աւարտելէն յետոյ՝ մեկնեց դէպի իւր ծննդավայրը: Բոլոր աշակերտուհիներն ու գեղջիկուհիք՝ ճանապարհ դրին նրան բարի երթ մաղթելով: Շատերը լաց էին լինում «սիրելի քոյր»իկից բաժանվելու առթիւ, իսկ նա նրանց մխիթարում էր, թէ

գալող տարի անպատճառ իրանց մօտ կը
լինի...:

Կարօն արդէն եկել էր: Երէկոյեան մի
մութ նկուղում, փոքրիկ լամպի աղօտ լոյսի
տակ, կարծես մի գինարան էր բացվել:
Թափթփուած էին բաւական փամփուշտներ,
զանազան տեսակի ատրճանակներ, և երկու
տղամարդ ու մի կին շտապ-շտապ դարսում,
կապտոտում էին նրանց: Կարօն վեր էր առ-
նում նրանցից իւրաքանչիւրը և պատմում
էր թէ ինչպէս և ինչ միջոցներով էր ձեռք
բերել: Արմէնը շատ հաւանելով մի ատր-
ճանակի, նրան իւր գրպանը դրեց և գովեց
Կարօի ճարպիկութիւնն ու հնարագիտու-
թիւնը, խոստացաւ, որ առաւօտ կառնեն
ապրանքը և միասին ճանապարհ կընկնեն:
— Դու, Կարօ, -ասաց նա— չես կարող երևա-
կայել, թէ որքան ուրախ կըլինին մեր տը-
ղերքը, երբ մենք յաջողութեամբ այս բեռը
նրանց մօտ կը հասցնենք, հաւատում եմ,
որ դու այլևս նրանցից չես բաժանուիլ:

— Իսկ ես կ'օրհնեմ ձեր ճանապարհը և
դուք անվնաս կընհանիք, ասաց քահանան: Կա-
րօի ուրախութիւնը չափ ու սահման չու-
նէր, նա իրան շատ բախտաւոր էր համար-
ում, որ հնարաւորութիւն ունի երկար

ճանապարհորդութիւն կատարել Արմէնի հետ և ցոյց տալ նրան իւր ճարպիկութիւնըն ու խորամանկութիւնը: Ամբողջ գիշեր նրա քունը չը տարաւ, միշտ մտածում էր իւր անելիքի մասին և նրան թւում էր թէ գիշերը շատ է երկարում:

Մայիսեան մի գեղեցիկ առաւօտ էր, դեռ արևի առաջին ճառագայթները լուսաւորել էին միմիայն բարձր լեռների գագաթները, դեռ ճանապարհներում կենդանութիւն չկար, երբ մեր ուղևորները հասան մի ընդարձակ դաշտի: Մեզմ հովիկը շոյում էր նրանց դէմքը և խաղում Արմէնի մագերի հետ, իսկ թարմ օդի մէջ ճախրող թռչունները իրանց ճովողիւններով կարծես յաջողութիւն էին մաղթում: Մի գոյգ հաստավիզ եգներ քաշում էին սայլը, որի վրայ բարձել էին մեր ճանապարհորդները իրանց իրեղէններով: Մայրապանը մի գիւղացի, յաղթանդամ աղամարդ, ոտքից գլուխ զինւած՝ քշում էր եգներին և քթի սակից երգում՝

Փարունն եկաւ, իմ դարգերս
Ջրերի պէս յորդացան,
Պարզ արևի ջերմութիւնից
Իմ ցաւերս աճեցան

Գարունն իր հեա ինձ չը բերեց
Ապաա կեանքի ուրախ օր,
Միրուն արևն անցան, գնաց,
Գեռ չեմ լծել իմ արօր:

Մեր արտերը խոպան ֆնաց,
Խոփա է պատում ժանգոտել,
Իսկ թշնամին գազանի պէս
Նզներիս է բզկտել:

Էսպէս գարուն գնայ, չգայ,
Մենք լուծ, արօր թողել ենք,
Մեր պատիւը պաշտպանելու
Սուր ու հրացան գրկել ենք:

Կեանքիցս բարձր էք, գուր իմ գէնքեր,
Եւ ձեզ մատազ, քան տղերք,
Գուր ձեր կեանքով և արիւնով,
Հային գարուն կը բերէք:

Սայլապանը վերջացրեց իւր երգը: Նա
անխ էր քաշում սրտի խորքերից և մատով
ցոյց էր տալիս տարածութեան վրայ իրևա-
ցող՝ գեռ ծխող գիւղերի աւերակները:—Ս-
հա այստեղ,—ասում էր նա.—հայի շէն
գիւղն էր, թշնամին՝ գազանագողի յարձակեց,
աւերեց ու այրեց: Այնտեղ արածում էր
գիւղի ոչխարը, երբ յարձակվեցան, սպանե-
ցին հովիւ Մատօին, թողին նրա նշանած
Լուսիկին անմխիթար, անտէր. խեղճը՝ սրտի

կսկծէն խելագարւեց: Այն արտը հերկում էր Միքօն՝ երբ վրայ տւին, սպանեցին մածկալին ու զատուորին՝ և խեղճ Սիրօն զրկուելով իւր սիրելի Մանիկից, քաշւեցաւ լեռը և միացաւ այնտեղ թառած, հայ գիւղերի պաշտպան՝ արծիւների խմբին: Իսկ այն բլրակի ետեից բարձրացող ծուխը՝ գեռ երկու օր առաջ այրւած թրջական գիւղն է, որի բնակիչները արիւնի և կողոպուտի ծարաւը ծայրահեղութեան հասնելով՝ յանդգնեցան յարձակվելու Վ. գիւղի վրայ, ուր վրայ հասան սարի արծիւները, փախցրին նրանց մինչև այտեղ՝ իրանց գիւղը, և քաջերի համբերութեան բաժակը լեցւած լինելով, այրեցին նրան:

— Իսկ ի՞նչ արին կանանց ու երեխաներին, հարցրեց օրիորդը:

— Նրանց շատ խնամքով ու պատուով պահեցին մի քանի օր և երբ տեսան, որ գիմազբութիւն չկար, բոլորին ազատ արձակեցին:

— Իսկ ես բոլորին կը կոտորէի, — ընդհատեց կարօն, չէ՞ որ նրանք միշտ մեզ չեն խնայում:

— Ո՛չ, պարոն, դուք սխալվում էք, հայրի մեծահոգութիւնը մոռանում, այն ժամա-

հակ մենք էլ նրանց պէս գազան կը լինէինք: Տեննում էք այս դաշտը, այս լեռներն ու ձորերը. — մի քանի օր առաջ սրանք բոլորը աւազակների բոյներ էին, ոչ մի կենդանի չէր կարող այստեղերից ողջ անցնել, բայց այժմ շնորհիւ մեր քաջ տղերանց, շնորհիւ Արամի եռանդին ու խելքին, մերոնց իշխանութեան տակն է, և ամեն միւնը կարող է ազատ անցնել այստեղից — առայ սայլապանը:

— Ուրեմն Արամի զիրքերը շատ հեռու չեն այստեղից, — հարցրեց Արմէնը և նրա սիրտը մի անորոշ զգացմունքով սկսեց արոփել:

— Մենք այս գիշեր կը հասնինք. — պատասխանեց սայլապանը:

Ամբողջ տարածութեան վրա ոչ մի շարժում չկար, ոչ մի մարդ չէր երևում, կարծես մոգական գաւազանի մի հարածով անշնչացել, քար էին կտրել բոլորը, միայն երբեմն վախենալով թռչկոտում էին փոքրիկ թռչնիկներ և կռկռալով թափառում էին սև ագռաւներ, որոնց ներկայութիւնը սոսկում էր պատճառում մեր ճանապարհորդներին: Սայլը միշտ յառաջ էր գնում և երեկոյեան կողմ, մի ձորակի մօտ

կանգնեցրեց սայլապանը եզներին, որպէս-
զի մի փոքրիկ հանգստանան:—Այստեղ ա-
պահով է, մերոնք շատ մօտ են,—ասաց
նա: Հազիւ հինգ բոպէ էր անցել երբ թը-
փերի միջից լսուեց մի ուլի մկկոց: Նոյն-
պէս պատասխանեց և սայլապանը:

— «Օրւայ անո՛ւնը»-լսեց մի տղամարդ
զի ձայն: — «Հերոս» — պատասխանեց սայ-
լապանը:

Գուրս եկան հինգ տղամարդ ոտքից
զլուխ զինւած:

— Ա՛, այդ գո՛ւ ես, Միքէլ, — ասաց
նրանցից մինը: — Տնաշէն քիչ մնաց, որ
գնդակահար անէինք քեզ էլ, եզներիդ էլ,
թէ և ո՛ւշացար, բայց լաւ ժամանակ
հասար: Սուրհանդակները այսօր լուր բե-
րին՝ թէ թշնամին մեծ բանակ է կազմել,
մեծ պատրաստութեան մէջ է, հէնց
այս գիշեր յարձակում է սպասվում: Տօ,
մի սասն, շատ ապրանք, լաւ ապրանք բե-
րել ես:

— Օ, շատ լաւը, Սմբատ, եզներին
հոգին ելաւ մինչև այստեղ հասցրին:

— Հապա ի՞նչու օրիորդին չը վերա-
դարձրիք և թոյլ տւիք, որ նա նեղութիւն
քաշէ մինչև այստեղ գալու:

—Նա ինքը չուզեց:

—Իսկ այս պարոննը: Երևի մեզ օգնելու է եկել:

—Ո՛չ, նա ուղեկցում և օգնում է օրիորդին:

—Սխալվում էք, թէ այդ պարոնը և թէ ես եկել ենք ձեզ օգնելու, և կը ցանկայի, որ այս գիշեր առիթ պատահէր ցոյց տալու մեր շնորհքը, ժպտալով ասաց օրիորդը:

—Օ՛, դուք չափազանց անվախ էք երևում, օրիորդ, յամենայն դէպս, ես ձեզ կը խնդրէի նեղութիւն չը կրել, առանց այն էլ, մեր մի տասնեակը բաւական է թշնամու հարիւրակին վախուստ դարձնելու:

—Գուք կրկին սխալուում էք: Գուցէ վախում էք, որ ես՝ իբրև կին, կարող եմ թոյլ լինել և խանդարել ձեզ... այդ հայեացքով ինձ վիրաւորած կըլինիք:

—Ո՛չ, ո՛չ, օրիորդ: Ես հաւատում եմ հայ կնոջ սրտոտութեան և անվեհեր առկունութեան. մեր մեջ միշտ եղել են հերոսուհիներ, որոնք հրաշքներ են գործել: Եթէ համենում էք, գոնէ մեր գիրքը մնացէք, որ աւելի ապահով է:

—Իսկ ես կցանկանայի վտանգաւոր

տեղ, գոնէ իմ այս ատրճանակի շնորհքը
ցոյց տալու:—Նա հանեց զրպանից ատրը-
ճանակը:—Ես պիտի գնամ մինչև Արամի
զիրքը, որովհետև կարևոր յանձնարարու-
թիւն ունիմ նրան յայտնելու:

Կան ժամանակներ, երբ մարդիկ հէնց
առաջին տեսակցութիւնից շուտ մտերմա-
նում են, որովհետև նրանց մէջ լինում է մը-
տածողութեան, զգացմունքի համանմանու-
թիւն: Այդպէս էին մեր խօսակիցները, նը-
րանք միմեանցից չը քաշուցան, կարծես վա-
ղեմի ծանօթներ լինէին: Կարօն զբաղւած
էր միւս զինւորներէ հետ խօսակցելով, վեր
էր աւնում նրանց զէնքերը, նայում տընտ-
ղում, փափուշտները հագնում՝ թէ արդեօք
սա՞յ կը գայ իրան, կամ օրիորդը հաւա-
նում է: Զինւորներից մինը վերադարձել
էր զիրքերը և այնտեղից Կարօի համար
հրացան և փամփուշտակալներ բերեց: Կա-
րօն այժմ վերջապէս կապեց զէնքերը և
զինւոր դարձաւ, և նա շատ ուրախ էր իւր
այդ նոր պաշտօնով:

—Ապրիս, Կարօ,—ասաց օրիորդը,—
զէնքերը քեզ շատ սազ են գալիս: Հաւա-
տում եմ, որ դու նրանց երբէք թշնամու-
ձեւքը չես յանձնիլ:

— Դու դեռ Կարօին չես ճանաչում, —
ինքնավստահ կերպով պատասխանեց նա, —
քանի նա շնչում է, մի գնդակ անգամ ան-
նպատակ չի անցնիլ:

— Օրը մթնում է, — ասաց Միքէլը, —
մենք ուշանում ենք, մեր առջև դեռ բա-
ւական ճանապարհ կայ մինչև Արամի դիր-
քերը. ձեզ հարկաւոր ապրանքը առէք, իսկ
մենք կը շարունակենք:

— Մենք բաւական սլաշար ունինք, —
ասաց Սմբատը, — բոլորը հասցրու Արամին
և նրան յանձնիր, իսկ եթէ մեզ հարկ լինի,
կարող ենք նրանից վերցնել: Դուք, Արշակ
և Սուրէն, — կարգադրեց նա, — գնացէք Մի-
քէլի սայլի հետ, իսկ դու, Արսէն, լուր տար
Տիգրանին, որ ձիեր պատրաստէ:

Արսէնը կորսուեց անտառի մէջ: Մի-
քէլի սայլը առաջ շարժուեց: Ճանապարհի
երկու կողմից գնում էին Արշակն ու Սու-
րէնը, իսկ մէջտեղից Կարօն: Նրա ոգևո-
րութիւնը այժմ սահման չունէր, երբեմն
յետ էր դառնում, աչքի տակով նայում օ-
րիորդին թէ անդեօք նա ուշադրութիւն
գարձնում է իրան:

V

Արևմտեան հորիզոնում ամպերը կուտակվել էին, նրանց միջից իբրև երկնային թագուհի արևը՝ քողարկւած նուրբ, կարմիր շղարշներով, կարծես շտապում էր մտնել բարձր սարերի յետև, որպէսզի չը տեսնէ երկրի վրայ կատարւող ոճրագործութիւնները, չը նկատէ՛ թէ ինչպէս մարդիկ գազան դարձած բզկտում են միմեանց: Ահա երկինքը շառագունվեց, բոցավառվեց, կարծես մի սոսկալի հրդէհ կար այնտեղ, որից բռնկւեցին լեռների կատարները, ժայռն ու անտառը. մի քիչ էլ, և ահա ամեն բան վերջացաւ: Սաւարը սկսեց իւր սև թևերը տարածել շրջակայքը: Գիշերւայ թագուհի Լուսինն էլ այսօր ուրախ, համարձակ շէրճեմում իւր երկնային առագաստի մէջ. նրա արբանեակ աստղերն էլ թազցրել էին իրանց դէմքը, նրանցից ոմանք երբեմն՝ չարածճի երեխայի նման, բաց էին անում իրանց պսպղուն աչիկները, նայում իրանց թագուհի Լուսնեակին և տեսնում թէ նա ինչպէս սև, թափանցիկ քօղով պատռած, կարծես սարսափահար շտապում է դէպի իւր

մուտքը... Այս բոլորը չէր գրաւում Արմէ-
նին, նրա միտքը ուրիշ տեղ էր, հեռուից
երևացող այն բարձր ժայռերի կատարնե-
րին, ուր թառած է իւր սիրելի Արամը
իւր կտրիճ ընկերներով: Նա մտածում էր
ինչպէս հանդիպել նրան և ինչպէս գտնել
իւր բուն զգացմունքները, որից քիչ էր
մնում, որ նրա սիրտը պատռվէր:

Ճանապարհի խիստ նեղութեան պատ-
ճառով Միքէլը կանգնեցրեց սայլը և ըս-
կսեց ծախ նման ծղրտալ, նոյնպիսի ձայն
լսեց և քարերի միջից: Մինչպէս ոտնա-
ձայները մօտենում էին, Արմէնը հանեց
իւր կանացի շորերը, թաղեց քարերի տակ
և ասաց՝ «Դուք խանդարում էք իմ ազատ
շարժումներս, կացէք այստեղ, մինչև կը
լսէք յարութեան փողերի ձայնը»: Նա այժմ
հագել էր տղամարդի շոր, կապել փամ-
փուշտակալներ և հրացանը ձեռին պատ-
քաստ կանգնել էր սայլի մօտ. իսկ երեք
զինւորները զանազան կէտերում գիւրքեր
էին գրաւել:

—Օ, սրբան է յարմարում ձեզ, օ-
րիորդ, այդ զէնքերը, հիացած բացականչեց
Միքայէլը:—Նա նախազգում եմ, որ ձեզ-
նից շատ բան է կախւած և ձեզ վիճակւած

է մեծ գործ կատարել մեր արիւնոտ կեանքում:

Ոսնածայները շատ մօտեցան և լուեց նոյն ծղրտոցը, նոյնպէս պատասխանեց Միքէլը:— «Գիշերւայ անունը» լուեց մի ձայն:— «Սոսի» պատասխանեց Միքէլը: Յայտնուեց Արսէնը, երեք ուրիշ զինւորների հետ, որոնք իրանց ետեւից բաշում էին երեք հաս ձիեր:

— Գու, Արսէն, ասաց Միքէլը, ան սայլը, վերադարձիր ձեր զիրքերը, իսկ ես կը բարձրանամ մինչև Արամի մօտ:

Նեղ շաւիղներով նրանք ճանապարհը շարունակեցին դէպի վեր: Կարօն և միւս երկու զինւորները՝ հիացան երբ տեսան օրիորդին կերպարանափոխւած, զինավառ, տամն և ութ տարեկան պատանու նման: Մրտերը սկսեց մի ուրախ զզացմունքով բարախել:

— Գու այժմ հիանալի զինւոր ես դառել, օրիորդ, ասաց Կարօն:

— Ոչ միայն հիանալի զինւոր է, — ընդհատեց Միքէլը, — այլ և երկնային ոգի՝ ուղարկւած հայ քաջերին պաշտպանելու համար: Հաւատացիր, Կարօ, այն գործում և կոխներում, ուր մասնակցում է և կինը, մահը՝ հարսանիքէն աւելի ուրախ է լինում, իսկ

յաջողութիւնը՝ ամեն կերպ ապահովւած:

Հեռուից պէժին էին տալիս ճրագի լոյսեր և լավում էր շների հաչոցը:

— Ահա այն է Վ. գիւղը, — ցոյց տւեց Միքէլը, — որի վրայ երկու անգամ յարձակվեցան և մեծ ջարդ ուտելով՝ յետ փախան: Կրկին այս գիւղի վրայ սպասվում է յարձակում: Շատ է զայրանում թշնամին ամեն անգամ, երբ ջարդվում է. նա իւր կատաղութիւնը՝ գազանութեան է հասցնում: Այս անգամն էլ դուք պիտի տեսնէք թէ ինչպէս պիտ փախչին այդ անպիտանները, որոնք մոռանալով իրանց գարեկոր հարեանութեան պարտականութիւնները, ուրանալով հայի հետ կերած հացն ու աղը, այս անգամ սկսում են գաղտնագողի ձորերի միջից միամիտ ճանփորդներին սպանել ու գերել, կողոպտել ու այրել անպաշտպան գիւղերը: Իսկ երբ գէժ կը կանգնեն ֆէտահիին՝ փախչելու ծակեր են որոնում:

Բաւական բարձրացել էին: Արամի դիրքերը այժմ շատ հեռու չեն: Չը նայելով մի քանի օրւայ յոգնածութեան և անքնութեան՝ օրիորդը ոչ մի դժվարութիւն չէր զգում ոտքով բարձրանալ բլուրներինց ու ժայռերինց: Նրան մագնիսացրած քաշում էր

մի ուժ, մի սիրտ, որ յաւիտենական կերպով միացել էր նրա սրտի հետ. նրան յառաջ էր մղում և ուժ տալիս մի մեծ գիտակցութիւն... և նա ուրախ էր զգում իրան, որ այնպիսի ժամանակ հասաւ, երբ ինքը հնարաւորութիւն կ'ունենայ ցոյց տալ թշնամուն, որ հայ կիներ այնքան ստոր և թուլամորթ չէ, որ ամեն մի վայրենի հակումներով տոգորված մարդ կարողանայ նրա պատիւը շօշափել:

Լուսինը՝ գրեթէ առանց իւր դէմքը ցոյց տալու, թագնուել էր լեռների ետև: Սև ամպերը սկսել էին կուտակվել բարձր լեռների վրայ և երկինքը կամաց—կամաց ծածկվում էր հաստ սև վարագոյրով, որոնց միջից երբեմն փայլում էր կայծակը, կարծես սպառնալու համար աշխարհին: Գիւղից լսվում էր շների խառնիճադանճ ուռնոցը և ամբողջ բնութիւնը մի ինչ որ, անորոշ, ախուր նախազգացումով էր համակւել: Գիւղի մօտերից լսեց մի սուլոցի ձայն,— դա սուրհանդակի սուլոցն էր, որ իր խորհրդաւոր ձայնով լուր էր տալիս թէ՛ «գալիս են»:— «Պատրաստ» հրամայական եղանակով հնչեց մի տղամարդի ձայն: Արմէնը լսեց և ճանաչեց. — դա Արամի ձայնն էր, և

Նրա սիրտը սկսեց արագ-արագ բարախել. նա այժմ ոչ թէ գնում, այլ ուղղակի թըռչում էր. — «Չլինի, մտածում էր նա, — չըլինի թէ շուտով սկսւի և ես չը կարողանամ նրան տեսնել, սրտիս մէջ կուտակւած կրակը նրա առջևը թափել... Օ... դա սարսափելի է»: Եւ նա թռչում էր առանց ուշադրութիւն դարձնելու ահագին դժուարութիւններին, քարերին ու փշերին. ընկնում, ելնում էր. նրա ձեռքերը արդէն արիւնալւայ էին դառել և նա ոչինչ չէր զգում, ամբողջ հոգով այն ժայռի մօտն էր, որտեղից լսեց Արամի ձայնը, բայց նա դեռ բաւական հեռու էր: — «Պատրաստ, պատրաստ,» արձագանք տւեց ամեն կողմերից՝ և այժմ միայն Արմէնը իմացաւ, որ իրանք գտնվում են հայկական թագնւած բանակի մէջ: Նրա սիրտը մի փոքր հանդարտվեց, երբ տեսաւ իրան շրջապատւած ամեն կողմից հայ կրտսերիճներով:

Գիւղի մօտերը ոչինչ չի երևում, միայն երբեմն լսվում է ձիերի ոտների տրոփիւնը և զէնքերի չխկչխկոցը. յանկարծ փայլեց բոցի նման մի բան և լսեց հրացանի տրաքոցը, զբան հետևից մի համազարկ գիւղի վրայ, յետոյ երկրորդը... Բայց

գիւղից պատասխան չկայ: Թշնամին սիրտ առաւ, նրա աւերելու ու կողոպտելու տենչը վառւեց, «ե՛ս Ալի,» գոռալով խուժեց դէպի գիւղը, բայց գերեզմանատան կողմից լսուեց մի համազարկ, որից արձագանք աւին լեռներն ու ժայռերը:

— Սա արդէն մերոնք են, — «Չան, տղերք, Չան, ձեր Չանին մատաղ,» ոգևորված գոռաց Միքէլը:

— Այ, Միքէլ, այդ դ՞ու էս. բարով ես եկել, — ասաց նրան մթութեան միջից մօտեցող մի տղամարդ, — մի ասա՛, ասեղներ բերե՞լ ես, խնձորներ ունե՞ս:

— Միքէլը հօ դատարկ չէր դառնայ, — պատասխանեց նա, — ասեղներն էլ, խնձորներ էլ, որքան կուզես, Գուրգէն:

— Ապրիս, դու Միքէլ: Տեսնում ես արդէն սկսվում է և եթէ չը հասնէիր, բաներս բուրդ կը դառնար, ասաց Գուրգէնը և բարձր ձայնով կանչեց թէ հասա՛ւ: Ամեն կողմից արձագանքը կրկնեց. «հասա՛ւ», Այո՛ բառը չափազանց ուրախութիւն պատճառեց ամբողջ բանակին, որովհետև ամենքը գիտէին թէ ինչ է նշանակում հասաւ, որին անհամբեր սպասում էին և բոլորը օրհնեցին հասցնողի կեանքը:

—Հարիւրական. — գոռաց Արանը իւր զիրքից: Գուրգէնը ձիերի բեռները վար իջեցրեց, և ամեն վրա հասնողը առաւ իւր հարիւրն ու քաշեց իւր տեղը:

Գիւղի մօտ փոխադարձ հրացանաձգութիւնը սաստկացել էր. ահա և մի մարագ էլ բռնկեց:— «Յառա՛ջ», գոռաց Արամը և սկսեց զիրքերից ցած իջնել, ամեն տեղից հետևեցին նրան, իւրաքանչիւր զիրքում թողնելով երեք զինւոր:

— «Ահա, ահա... նա գալիս է դէպ ինձ, — մտածում էր Արմէնը, — Օ՛, սրբան բախտաւոր եմ ես և երջանիկ: Արդեօք նա զիտէ, որ ես այստեղ եմ... Ո՛չ, ո՛չ, եթէ իմանար անշուշտ մինչև այժմ ինձ մօտ հասած կը լինէր: Ա՛խ, այս մութը խանդարում է ինձ, որ տեսնեմ նրան զինւած, հիանամ նրա տեսքով, գոնէ կարողանայի նրա հետ խօսել, նրան սլատմել թէ ես եկել եմ քեզ հետ մեռնելու, քո նպատակներիդ մատաղ գնալու... ահա, մօտեցաւ. «Արամ», — սեղմած շրթունքների միջից հընչեցրեց նա:— Լսե՛ց արդեօք Արամը. — ո՛չ, եթէ լսէր կը վազէր ինձ մօտ... Գնամ, գնամ նրա մօտ և յայտնեմ թէ ես այստեղ եմ...: Նա մի երկու քայլ առաջ գնաց և

կանգնեց: Ո՛չ, ո՛չ... Այսպէս յանկարծակի նրան յայտնուիլը, կարող է շփոթեցնել նրան, իմ ներկայութիւնս կարող է պղտորել նրա միտքը, նրա ուշադրութիւնը գրաւել և նա կը թուլանայ կատարելու իւր ստանձնած պարտականութիւնը, կամ կը խնայէ իւր կեանքը իմ սիրոյ ըամար... ո՛չ, ո՛չ, ես առայժմ նրանից անյայտ կը մնամ: Նա պատուիրեց կարօին և Միքէլին, որ իր մասին ոչ ոքի չը յայտնեն:

Արամը մօտեցաւ, բարևեց Միքէլին:— Այս տղերք էլ ձե՞զ հետ են եկել, — հարցրեց նա, — միացէ՞ք մեզ հետ, — ասաց և առաջ անցաւ:— Նա մթութեան մէջ չը նկատեց Արմէնի դէմքը և եթէ ցերէկ լինէր՝ նա դարձեալ չէր կարող ճանաչել, որովհետև նրա միտքը զբաղւած էր խիստ կարևոր, — լինել չը լինելու խնդրով: Արմէնի սիրար լցւած անհուն սիրով, խորին համակրութեամբ, հազիւ էր իրար զսպում և քաջերի հետ առաջ գնում:

VII

Ազոմայ մթնիկը արդէն սկսել էր ցրուել: Երկինքը ծածկուած էր հաստ մռայլ

ամպերով, որոնք քուլա-քուլա վազում էին դէպի արևելք, կարծես ծածկելու արևի ծագումը, որպէսզի նա չը տեսնէ աշխարհի շարութիւնները, որոնց այնքան վկայ էր եղել նա և այնքան ձանձրացել: Հատ-հատ հրացանաձգութիւնը շարունակվում էր խուժանի կողմից, որին նոյնպէս պատասխանում էին գիւղից և գերեզանատնից, որի մօտերը կենտրոնացրել էր թշնամին իւր ուժերը: Մթութեան մէջ նա չէր նկատել թէ ինչպէս բարձր տեղերից իջնողները դիրք էին գրաւել իրանց թիկունքի կողմը և թէ իրանք արդէն մնացել էին երկու կըրակներէ մէջ: Այն թշնամին, որ այնքան արհամարանքով էր նայում հայի անւան վրայ, նա, իհարկէ, չէր կարող գաղափար կազմել նրանց պատերազմական հմտութեան մասին: Թշնամին, ծուղակի մէջ չընկնելու համար՝ մութ ժամանակ յարձակում չարեց գիւղի վրայ. միայն բաւականացաւ պաշարելով և մի քանի մարագներին կրակ տալով, որով սարսախ պիտի ազդէր պաշարւածներին. նա ընդհանուր արշաւանքը յետաձգել էր, որպէսզի իրանց բոլոր ոյժերը հաւաքվին և արշալոյսին սկսեն յարձակումը: Մութը բաւական փարատուել էր՝ այժմ

արդէն գայլն ու ոչխարը կարելի էր որոշել: գիւղից և թիկնային գիրքերից երևում էր խառնիճադանճ ամբոխը, գանազան գրօշակներով, կանանչ շալմաներով, երևում էն նոյնպէս էշեր ու ձիեր, ձիաւոր ու հետիոտն մարդիկ: Լուեց մի խրոխտ ձայն և ամբոխը՝ ետ Սլի, գոռալով սկսեց գրոհ տալ գիւղի վրայ: Համագարկները հետևեցին միմեանց: Նոյնպէս պատասխանում էին պաշարվածները:

— Մի՞թէ տղերքը չը հասան, զարմացած մտածում էր Երւանդը, բայց այդ գէպքում ի՞նչ կը լինի մեր գրութիւնը. մի՞թէ Սրամը չի լսում հրացանների ձայները. կամ նա չը գիտէ, որ ես իմ խմբովս պաշարվել եմ գիւղում: Գէհ, ձեզ մատաղ տղերք, — սկսեց խրախուսելով կանչել նա, — խփեցէք, մի թողաք, որ գիւղ մտնեն, ուր որ է, սարի թառածները այժմ կը հասնեն...

Գեռ խոսքը չէր վերջացրել, երբ մի հրացանի տրաքոց լուեց այգիների կողմից, նրան յետևեց ամեն կողմից համագարկներ:

— Ջան, ջան, եկան ժայռերի արծիւները, ջան, մի վախնաք, տղերք խփեցէք, գոռացին պաշարվածները:

Թիկունքի կողմից արձակած առաջին

կրակներէց ոչ ոք չընկաւ, գնդակները բարձրից էին գնում: Թշնամին կարծեց թէ գա իւրայիններն են և ուշադրութիւն չը դարձրեց այն կողմը, իսկ զիւղի կողմից սուլում էին գնդակները և դիակները փրովում էին, որոնց վրայից անցնում էին ուրիշները և նոյն վիճակին ենթարկվում: Գարձեալ մի համազարկ թիկունքի կողմից և այս անգամ ընկան մի քանի տասնեակ: Աղմուկն ու իրարանցումը տիրեց: Այժմ թշնամին հասկացաւ, որ ինքը մնացել է երկու կրակների մէջ...: Հրացանների տըրաքոցները սաստկանում և թնդացնում էին օդն ու լեռը, իսկ վախն ու շփոթը՝ համակեց ամբողջ խուժանը: Նրանք այժմ՝ թէև արձակում, բայց չէին իմանում թէ ուր են գնում գնդակները: Իւրաքանչիւրը փախչելու տեղ էր որոնում:

— Դէհ, քաջ տղերք, յառանջ, գոռաց նրբանդը և սկսեց հակադարձակումը: Այժմ փախուստը արդէն կատարեալ էր, թշնամին փախչում էր ով ինչպէս կարող էր. դուրս եկան թիկնային կովոդներն էլ և սկսեցին հալածել...: Յանկարծ բլուրի այն կողմից երևացին մի խումբ ձիաւորներ, որոնց առաջնորդը սկսեց գոռալ,—Ա՛յ, ուր

էք փախչում, էյ նամարդներ, միթէ արարժանի է խալամի որդուն փախչել գեաւուրների առջևից. դուք դժոխքի ծնունդներ, մեծ Մարգարէի անունն էլ անպատուեցիք, յետ դարձէք՝ եթէ ոչ բոլորիդ էլ կը կոտորեմ:

Փախչող խուժանը կանգ առաւ և ըսակսեց զիմազրել: Հալածողներն էլ, որքան հնարաւոր էր՝ զիրքեր գրաւեցին: Կոխը աւելի սաստկացաւ: Թուրքերի բոլոր յարձակումները ապարդիւն անցան: «Յառնջ» — լսեց Արամի ձայնը, և այս անգամ յարձակումը սկսեց հայերի կողմից: Գիրքերից դուրս թռաւ մի պատանի և կրակելով վագում էր գէպի թշնամին և նրանց շարքերից գլորվում էին:

— Շէյթան, շէյթան, — Գոռում էին թուրքերը և յետ քաշվում: Արամը խրախուսում էր քաջերին և ամբողջ թափով նետուում, նա հիացել էր խիզախ պատանու քաջութեանը և գովում էր Միքէլին և հարցնում, թէ ո՞րտեղից եկաւ այդ քաջ աղան: — Գու, յետոյ կիմանաս, — պատասխանեց Միքէլը: — Կնց, սյ, տղայ, կնց, գամ ճակատդ համբուրեմ, — կանչեց Արամը: — Ո՛չ, ո՛չ, այժմ ժամանակ չէ. — պատաս-

խանեց տղան և անընդհատ կրակելով առաջ էր գնում: Նրա ձայնը կարծես ծանօթ թւաց Արամին, բայց նա չը մտաբերեց...:

Սաստիկ կրակի տակ՝ թուրքերի մէջ ընկաւ շփոթն ու իրարանցումը. հրամայող ձիաւորը արգելեց նրանց փախչել:—Շըջապատել թշնամուն, — հրամայեց Արամը: Շըղթայաձև երկարացաւ կռիւողների շարքը և երեք կողմից սկսեց կրակ տեղալ: Ձիաւորը սպառնում էր խուժանին. ստիպում էր կրուվել, դիմադրել և ինքն էլ առաջ անցած կրակում էր աջ ու ձախ: Պայթեց մի հրացան, սուլեց գնդակը, դիպաւ ձիաւորի կրծքին և նա քաշ ընկաւ: Ա՛յ, քո ջանին մատաղ, Արմէն, — կանչեց կարօն, որ մօտ էր. — սա էլ իմ բաժինս, — և արձակեց հրացանն ու մի այլ ձիաւոր գլորեց: Ամեն կողմից յարձակումը խստացաւ: Թշնամին գլուխը կորցրած սկսեց փախչել դէպի իրանց գիւղը, որ շատ հեռու չէր: — Տեսնում ես, Արմէն, ինչպէս են փախչում նապաստակները, — ասում էր կարօն և վազում նրանց ետևից: Փախչողները երբեմն յետ դարձած կրակում էին. սուլեց մի գնդակ և կարօն ինչ որ ջերմութիւն գգաց իւր կողքին, նա դարձեալ կրակում էր: Արմէնը ա-

ուաջ էր անցել: Կարծն ինչոր թացութիւն
զգաց ջերմացած տեղը, ձեռքը տարաւ և
տեսաւ որ արիւննոտել է: Առանց ուշադրու-
թիւն գարձնելու ուզում էր քայլերը արա-
գացնել, բայց ոտքերը նրան չէին հնազան-
դվում, քիչ էլ, և նա արիւնաքամ եղած,
ուժասպառ վայր ընկաւ: Ընկերներից մինը
գնաց մօտը, վերցրեց զուխը. բայց արդէն
ուշ էր... նա վերցրեց ընկերոջ անշունչ դի-
ակը և տարաւ մի կանաչատ փոսիկ:

Թշնամին արդէն մտել էր իր գիւղը և
այնտեղից ուժեղ դիմադրութիւն ցոյց տւեց:
Հայերի գայրոյթն իր գագաթնակէտին էր
հասել: Երկու կողմի հրացանաձգութեան ո-
րոտը ականջ էր խլացնում և գնդակները
վժժալով անցնում էին: — Կրակ տներին, —
կանչեց Արամը: Պատանին անվհեր խիզա-
խութեամբ, միշտ կրակելով, վերջապէս մօ-
տեցաւ մի տան, որտեղից շարունակ թըռ-
չում էին գնդակները և կրակ տւեց այդ
տանը, որից ծուխը սկսեց բարձրանալ, և
մինչդեռ նա սլատրաստվում էր առաջ գնալ՝
վզգաց մի գնդակ և անցաւ նրա ակունջի
մօտով: Պատանու աչքերը արիւննով լցւեցին
և քաշելով ատրճանակը՝ արձակեց ուղղակի
իրան արձակողի կրծքին: Նա ընկաւ: Կրակը

տարածւեց: Կրակի մեջից սկսեցին փախչել երեք ուրիշներ, որոնցից մինը դարձեալ գլորվեց Արմէնի ատրճանակի հարուածից: Այս անգամ նա համբուրեց ատրճանակը և սկսեց աջ ու ձախ կրակել: Քամին փչում էր և հրդէհը բռնել էր արդէն մի քանի տրներ, որ տեղերից շարունակ տրաքվում էին հրացաններ:—Պատանին վտանգի մէջ է,— գոռաց Արամը.—համազարկով յարձակում.— և առաջ անցաւ: Բոլոր հրացանները տրաքեցին, սկսեց յարձակումը: Կրակների միջից թնթաց մի հրացան, թռաւ գնդակը և կպաւ Արամի կրծքի ձախ կողմը: Նրա աչքերը մթնեցին և ձեռքերը այլևս չը հնազանդեցին գէնք բարձրացնելու:

— Տղերք, կանչեց նա.— ես վիրաւորվեցայ, բայց դուք այս գազանների որջը առանց քարու քանդ անելու՝ չէք վերադառնալ:

— Արամը վիրաւորված է.— կարծես մի ելեքտրական հոսանք փափսաց բոլորի ականջին, կարծես մի սառը ջուր ածւեց բոլորի գլխին, և ոչոք չէր ուզում հաւատալ, իւրաքանչիւրը ցանկանում էր վազել՝ նրա մօտ և տեսնել...

— Տղերք ջան, Արամը վիրաւորված է,

խակ մենք չը պէտք է շփոթվենք և դրանով խորացնենք նրա վերքը,—կանչում էր Երևանդը,—մեր առջևը կայ մի մեծ գործ,—կատարենք այդ պարտքը անվեհեր տոկանութեամբ, չը ստորացնենք հայ զինուորի պատիւը: Յառանջ, յառանջ, մինչև կատարւի Արամի ցանկութիւնը:

—Յառանջ, յառանջ—մրմնջում էր Արամը ընկած տեղից:

Երկու զինուոր վերցրին Արամին ուշաթափ...

Սոււմբը գայրացած, կրակ կտրած արշաւեց դէպի գիւղը, թշնամին չը կարողացաւ դիմանալ և նահանջեց, իսկ գայրացած քաջերը հալածեցին նրանց: Արմէնը, որ շարունակ հետևում էր թշնամուն և միշտ կռվելով ու այրելով էր զբաղւած, ոչ կարօի ընկնելը և ոչ Արամի վիրաւորվելը գիտէր, այժմ երբ տեսաւ, որ քաջերի մէջ չի երևում Արամը, չի լսվում նրա ձայնը՝ մի տխուր զգացմունք պատեց նրա սիրտը: Ո՞ւր է Արամը,—մտածում էր նա.—թշնամին փախչում է, իսկ նա չկայ, քաջերի դէմքերը չեն փայլում ուրախ ժպիտներով: Չը լինի...: Ո՛չ, ո՛չ, այդ չի լինիլ, թշնամու գրնդակը նրան չի դիպչիլ... նա կըմնայ, ինձ

համար կապրի... նա դեռ չը գիտէ, որ ես եմ, իր պաշտած Արմէնը: Քիչ մնաց և նա ամեն բան կիմանայ...: Բայց կարօն էլ չըկայ... նա էլ՝ երևի Արամի մօտն է...:

Գիւղը թշնամի չը մնաց և Արմէնը մի տխուր զգացմունքով պաշարւած նայում էր կրակին ու բոցին, կարծես նա զղջում էր իր արածները.— Ա՛խ դու, անգոյթ, յիմար թշնամի, քան՛ի, քան՛ի հայ գիւղեր ես արել այսպէս, այժմ էլ քոնն է լինում: Մեղաւորը մենք չենք, մրմնջում էր նա,— բայց այն լի՛նչ ձայներ են լսվում այն տան միջից, որ նոր է բռնկւել: Եւ Արմէնը թուաւ այն կողմը, մի երկու աքացի, և վազւած դուռը խորտակեց:— Ո՞վ էք այդ տեղ, դուրս եկէք,— կանչեց նա, և ուրւականների նման, դեղնած, մեռելի գոյն ստացած, վախվխելով դուրս եկան այնտեղից քսանի չափ կանայք, աղջիկներ ու երեխաներ թրքական շորերով:

— Ինչո՞ւ դուք մենակ մնացել էք այստեղ.

— հարցրեց Արմէնը:

— Մենք, աղայ... հայ... ենք:— զմզմալով պատասխանեցին նրանք:

Արմէնը այդ «հայ» բառից ամեն բան հասկացաւ:

—Մենք էլ հայ ենք: Գուք այժմ ազատ-
ւած էք, օրհնեցէք հայ կտրիճների կեանքը:

—Ասուած... Ասուած...—մրմնջացին
նրանք և այլևս խօսք չը գտնելով արտասա-
նելու, ընկան Արմէնի և շրջապատող զին-
ւորների վզով:

—Ախ, եթէ շուտ հասնէիք, այժմ իմ
Հայկս կենդանի կը լինէր, լալով ասում էր
մի հասակաւոր կին: Ապա իմ Տիգրանը...
իմ Շողիկը. իմ... իմ...—լալում էր ար-
տասուքների մէջից անուններ: Մէ առիւծ-
ները և ազատւած գերիները հեկեկում էին
երեխայի նման: Տեսարանը սրտաճմլիկ էր,
իսկ կրակը լալում էր աւազակների որջն
ու յառաջ գնում:

VIII

Մութն ու սև ամպերը ծածկել էին
երկնակամարը, քամին սաստկանում էր և
կայծախառն ծուխը վեր հանելով խառնում
էր մռայլ օդի հետ և բնութեանն աւելի
ահռելի կերպարանք տալիս: Գործը վեր-
ջացրած, յոգնած, ջարդւած հայ խումբը
հանգստանալ էր ուզում, բայց ուր է խում-
բապետը, ուր է Արամը: Փողը հնչեց և
տղերբը հաւաքվեցան:

— Գնանք, քաջեր, Արամի մօտ, նա վիրաւորոված է, — ասաց Երւանդը:

— Արամը վիրաւոր է, — հարցրեց Արամէնը, — կարծես չը կամենալով հաւատալ իւր ականջներին: — Իսկ կարօն, կարօն ո՞ւր է: Նա էլ... Նա էլ... Գուցէ...

Կարծես մի սուր սլաք խփեցին նրա սրտին, կարծես մի ծանր քար ընկաւ նրա գլխին, աչքերը միջնեց, լեզուն կապւեց: — Օ՛, Արամը... Արամը... Սկսեց կանչել նա և վազեց գէպի այն կողմը, ուր ընկած էր վիրաւորը:

Կուի, շփոթութեան ժամանակ, նրա մազերը քանդւել խառնուել էին. քամին էլ թոցրեց գլխարկը և նա հերարձակ խելագարի նման վազում էր, իսկ գիժ քամին կարծես կատակներ էր անում, խաղում նրա արձակ մազերի հետ, ֆոֆոացնում նրանց: Ընկերները զարմացած հետևում էին երկարամազ պատանի քաջին և միայն խոր ցաւ զգում:

— Արամը այստեղ, ո՞վ երկինք... ասաց և ընկաւ նրա վրայ: — Տւէք, տւէք, — կանչում էր նա, — տւէք ինձ ատրճանակս, այլ ևս իրաւունք չունեմ ապրելու: — Նա քաջեց ատրճանակը, մօտեցրեց քունքին: Միքէլը թոցրեց նրա ձեռքից: — Տւէք տւէք, — կանչում էր նա:

չում էր նա, — ես էլ չեմ կարող ապրել: —
Բոլոր զինւորները շրջապատել էին նրան և
ոչինչ չէին կարողանում ըմբռնել: Բոլոր
առիւծները երեխայի պէս լալիս էին:

— Արամ, Արամ, — շարունակում էր
նա, — մի ձայն տուր, մի աչքերդ բաց արա,
տես, ես եմ, քո Արամէնը... Վերջի անւան
հնչիւնը կարծես մտաւ Արամի ականջը,
և նա ուշքի գալով բաց արեց աչքերը,
բռնեց Արամէնի ձեռքից և անթարթ սկսեց
նայել նրա գէմքին: — Արամ ես եմ, քո
Արամէնը, որ սարեր ու ձորեր եմ անցել,
քուն ու հանգիստ չեմ եղել, եկել եմ քեզ
մօտ, քեզ տեսնելու, քաջերովդ ոգևորվելու,
քո նպատակներին մատաղ գնալու: Նայիր,
նայիր, խղճա ինձ, մի թողուր անմխիթար,
դեռ շատ գործ ունիս կատարելու. դեռ քո
սիրած հայի ցաւերը չեն բուժվել... ասա,
խօսիր... թէ ոչ չեմ ապրիլ, ես էլ կը մեռ-
նեմ, քեզ հետ գերեզման կիջնեմ...:

— Ա՛, այդ գո՛ւ ես, Արամէն, Գո՛ւ էիր
այն քաջ կովոզը, գո՛ւ էիր ինձ հիացնողը...
Ասուած իմ...: Արամէն, քո սէրդ անհուն է
գէպի ինձ, դու անկեղծ սրտով ես սիրում
քո հայրենիքդ, քո վիրաւոր, ցաւոտ հայ-
րենիքդ, որ քեզ նմանների է կարօտ: Ես

ուրախ եմ... Ես երջանիկ եմ... իմ վերքս
շատ էր ցաւում, երբ առանց քեզ տեսնելու
մեռնէի... Իսկ այժմ... այժմ հանգիստ եմ...
վերքս էլ չի ցաւում. Ես խաբւած չեմ...
Օ... սրբան բախտաւոր եմ եղել ես...:
Բայց դու, Արմէն, խօսում էիր մահւան մա-
սին... դու պիտի չը մեռնիս, դու դեռ ապ-
րիր, շարունակիր կռիւք, մինչև կը դադրի
հայի լացն ու արցունքը, մինչև կը կանգնին
հայի արեան հոսանքները... Հոգ չէ, ես կը
մեռնիմ... իսկ դու սիրիր հայ ազգը, նրա
դարդն ու վիշտը, այս է իմ վերջին կտակս,
քեզ եմ յանձնում, սո իմ գէնքերը, մի
թողուլ իմ քաջերին անմխիթար, եղիր նը-
րանց պահապան հրեշտակը...: Ահա ձեզ,
տղերք, իմ սիրած հերոսուհին, յանձնում
եմ նրան ձեզ... հայ կնոջ, հայ աղջկայ
պատիւը դուք պիտի պաշտպանէք, հայ գիւ-
ղացու աշխատանքը ապահովէք... Ախ...
վերքս... վերքս շատ է ցաւում... նա շատ
խորն է...: Ե՛կէք իմ քաջեր... մօտեցէք
համբուրեմ ձեր արնոտ ճակատը... տամ
ձեզ իմ վերջին հրաժեշտը... իսկ քեզ հետ,
Արմէն, մենք երկնքում կը տեսնուինք...:

Մահւան տաղնապի մէջ տառապող ա-
սիւծը քաշեց օրիորդի ձեռքը, հպեց շրբ-

թունքներին...: Օրիորդը կուայաւ համբու-
րեց սառն քրտինքով պատած նրա ճակա-
տըն և ուշաթափուեցաւ:

Արտասուքը հոսում էր բոլոր քաջերի
աչքերից, մայրը կորցրած գառի նման մըղ-
կտում էին ազատուած գերիները: Տխուր,
սրտակոտոր երիտասարդները բերին այնտեղ
և կարօի դիակը: Սառը ջուր էին ցանում
ուշաթափուած օրիորդի գէմքին... Նա ուշքի
եկաւ, բաց արեց աչքերը, կարծես մի բան
մտաբերելով վեր ելաւ:

— Ահա երկու դիակ. — սկսեց նա. — սա
էլ կարօն է: Իմ խեղճ կարօ, Դոն էլ ես
ընկել, իմ թանգակին ընկեր...: Մի գոյգ
նոխսագ ևս անսիրտ երկնքին...: Երդ-
վում եմ ձեր արիւնսով. ձեր լոյս հողիները
վկայ թող լինեն, որ շկայ այլևս ինձ հա-
մար մարդկային սէր: Պիտի սիրեմ, պիտի
աշխատեմ ձեր սիրած, ձեր փայփայած գա-
ղափարները: Եւ այս սուրը՝ որ այսօր այս-
քան արիւն հոսեցրեց, այս հրացանը, որ
այնքան թշնամի կեանքից զրկեց, ձեռքիցս
վար չի ընկնիլ՝ մինչև շը դադարի հայի լացն
ու կոծը, երգուեցէք, և դուք քաջ տղերք
հեռեկ ինձ, լինել հաւատարիմ:

